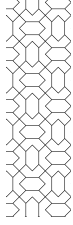

CITATION

Çapku, Ahmet, "The Relation Of Reason, Belief And Art In The Thought Of Alija Izetbegovic", *Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZIFDER]*, 14, 14 (2018/14) pp. 45-63

ALİYA İZZETBEGOVIÇ DÜŞÜNÇESİNDE AKIL, İNANÇ VE SANAT İLİŞKİSİ

The Relation of Reason, Belief and Art in the Thought of Alija Izetbegovic

Ahmet ÇAPKU

Doç. Dr.,

Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

Assoc. Prof.,

Kırklareli University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Philosophy.

acapku@yahoo.com, Orcid: 0000-0002-7561-7262.

Öz

Son dönem İslam düşünürlerinden Aliya İzzetbegoviç çok yönlü bir düşünce ve eylem adamıdır. Bu çalışmada İzzetbegoviç'in üzerinde en çok kafa yordığı konulardan olan akıl varlığı olarak insan ve onun inanç yönü ele alınmıştır. İzzetbegoviç üzerine yapılan araştırmalar daha çok onun eylem adamı yönüne dönüktür. Hâlbuki Aliya eylem adamı olmaktan önce felsefi manada varlık, bilgi ve ahlak açısından insanın konumuna dair fikirler ortaya koymuştur. Aliya'nın bu yönü anlaşılmadan eylem adamı yönünü anlamak onun düşüncesini bütüncül olarak kavramayı zorlaştırır. Bu açıdan insanın akıl ve inanç yönünün Aliya düşüncesinde ne şekilde ortaya konulduğu önem arz eder. Aliya'nın Tanrı'nın varlığı ile ilgili delilleri kelamdaki İsbât-ı Vacib delillerine benzer. Bu konuda o, fiziksel, biyolojik ve antropolojik açılardan deliller ortaya koyar. İnsan, fizik ötesi âleme özgü olup mekanik işleyişe irca edilemez. Aliya insanın akli ile kalbi arasında ayırım yapar. İnsan, akıl ile tabiatı inceler; kalbi ile sanatları ortaya koyar. Buradan hareketle düşünürümüz ilmi etkinlikler ile sanat etkinlikleri arasında kategorik bir ayırıma gider. Aklın metafizik alana dair söz söyleyemeyeceğini belirtir ki, bu durum onun eleştiriye açık tarafıdır. Bu bakış açısının bir neticesi olarak uygarlık ve kültür arasında ayırıma gider. Aynı durum bir değer konusu olan ahlak için de geçerlidir. Çalışmamızda muhtelif düşünürlerin de yer verilerek Aliya'nın konuya dair görüşlerinin çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aliya İzzetbegoviç, insan, akıl, inanç, sanat.

THE RELATION OF REASON, BELIEF AND ART IN THE THOUGHT OF ALİJA İZZETBEGOVİC

Abstract

Alija Izetbegovic, who is one of the late Islamic thinkers, is a versatile man of thought and action. In this study, the place of reason and belief, man as a rational being and his aspect of belief, which is one of the most pondered subject of Izetbegovic, is examined. Researches on Izetbegovic are mostly directed to his aspect of man of action. However,

KAYNAKÇA

Çapku, Ahmet, "Aliya İzzetbegoviç Düşüncesinde Akıl, İnanç ve Sanat İlişkisi", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZIFDER]*, 14, 14 (2018/14) ss. 45-63. **Makale Geliş T.:** 16/10/2018 **Kabul T.:** 15/11/2018 **Makale Türü:** Araştırma Makalesi.

before being a man of action, Alija put forward about the position of man in terms of being, knowledge, and ethics in a philosophical manner. Without understanding this side of Alija, it is hard to comprehend his thought on the whole. From this point of view, how the reason and belief aspect of man being is understood has an importance in the thought of Alija. His evidence of God's existence is similar to evidence of Ithbāt al-Wājib in Theology. He gives physical, biological and anthropological evidents in this matter. So, human being belongs to metaphysical area and couldn't reduce mechanism process. Alija distinguishes between man's reason and his/her heart. Human being researches nature with his reason and produces arts with his heart. Thus our thinker distinguishes categorically between scientific activities and art activities. Alija says that reason cannot say anything for the metaphysical realm. But this situation is open to criticism. As a result of this point of view, he distinguishes between culture and civilization. The same idea applies to morality, which is a matter of value as well. In our study, including various thinkers, the frame of Alija's views on the subject was tried to be drawn.

Keywords: Alija Izetbegovic, man, reason, belief, art.

GİRİŞ

Eski çağlardan bu yana varlığa dair sorgulamalar, düşünen hemen her insanın en temel meselelerinden olagelmıştır. Hayata, fizik âlemde olup bitenlere, somut ve soyut arasındaki ilişkilere, ölüm ötesine dair sorular her bir felsefi sistemin ana temalarıdır. İnsanın diğer canlılardan ayırt edici özelliği olarak muhtelif tanımlamalar yapılmış olsa da hemen hepsinin temelde birleştiği husus, akıllı canlı olması itibarıyla insanın bir anlam arayışı içinde bulunmasıdır. Varlık ve bilgiyle ilgili belli bir sistem dâhilinde tutarlı cevaplar olmadığı sürece diğer konularda ileri sürülen tezler ve eylemler duruma göre bulanıklığa bürünür.

İnsanın gelenekten tevârüs ettiği inanç yapısı ve bunun sorgulanması meselesi, Aliya İzzetbegoviç'in düşüncesinde belirgin bir yer tutar. Kendisinin ortaya koyduğu entellektüel miras, ahlak ve siyasetten önce varlık sorunu ile ilgili temel problemlere odaklanmış hâldedir.¹ Özellikle *Doğu ve Batı Arasında İslam, Özgürlüğe Kaçışım -Zindandan Notlar-* isimli eserlerinde bu durum barizdir. *İslam Deklarasyonu*'nda ise İslam'ın varlık ve insan anlayışı, eserin ağırlıklı konusunu teşkil eder. Aşağıda Aliya'nın konu ile ilgili düşüncesine yer verecek ve bunun tutarlılığı meselesine değineceğiz.

¹ Tahsin Görgün, "Bir Düşünür", *Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu* (Bağcılar Belediyesi Kültür Yay., 2010), 59-60.

1. ARAYIŞ

Aliya İzzetbegoviç gençlik yıllarından itibaren varlığa dair sorgulamalara yönelmiş ve bu durum ömrü boyunca devam etmiştir. Bu konu kendisinin en ciddi zihnî uğraşısı olmuş ve onun düşünür oluşuna zemin hazırlamıştır. Tanrı'nın varlığı, âlem içinde insanın konumu, fizik ile metafizik arasındaki ilgi ve irtibatın nasıllığı, insanın ahlakî sorumluluğu konularında belli bir bütünlük içinde görüşler ortaya koyan Aliya'nın, özellikle Tanrı'nın varlığına dair serdettiği argümanlar klasik İsbât-ı Vacib delilleri yanında modern delillere de yer verir görünümündedir. Kendisi, kimi zaman Tanrı inancında şüphe belirtileri ortaya çıksa da inanç hâlinin, düşünce hâlinden her zaman kuvvetli durduğunu ifade eder.²

Tabiat düzeninde insanın iç ve dış dünyası vardır. Dış dünyada olup bitenler sürekli bir akış ve oluş, bozuluş hâlinindedir. Nefs varlığı (canlı) olan insanın iç dünyasında benlik bilinci, anlam arayışı, sorumluluk ve ölüm ötesi kaygısı gibi haller kendini gösterir. Varoluşa dair aklî sorgulamalar ve inanç arayışları işte bu iki farklı hâle göre gerçekleşir. Aliya'ya göre insanın menşesine dair ileri sürülen tezler, aynı zamanda farklı dünya görüşlerinin temelini teşkil eder. Akıl varlığı olarak insan, bu yetisi ile fizikî dünyayı tanıma ve ondan istifade etmenin yollarını arar. Aliya kategorik bir şekilde, bilimsel etkinliklerin insanın haricî gerçekliğini konu edindiğini buna mukabil din ve sanatın insanın madde âlemine yabancı oluşundan söz ettiğini belirtir. Her ikisi de insana özgü olmakla birlikte bunlar, insanın farklı yönlerine hitap eden gerçekliklerdir. Örneğin materyalist bakışa göre insan biyolojik bir makine iken din ve sanat, 'cennetten kovulmuş olmaktan', 'korkunç mahkeme'den söz eder.³

Aliya'nın düşüncesinde ilim sadece maddî âlemi incelemeyi konu edinirken sanat, kalbe gelen seslerden söz eder. Bu açıdan ilim, insana eksik bir doğruluk sunabilir ve bu yönüyle nihaî gerçekliği ifade

² Aliya İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, trc. H. Tuncay Başoğlu (İstanbul: Klasik Yayınları, 2005), 14; ayrıca bk. *Tarihe Tamkılığım*, trc. Alev Erkişlet vd. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2003, II. bsm.) 12-14. Ayrıca bk. *Konuşmalar*, trc. Fatmanur Altun vd., (İstanbul: Klasik Yayınları, 2003), 245.

³ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, trc. Salih Şaban (İstanbul: Nehir Yayınları, 1993), 29 ve 31.

etmede yetersiz kalır. İlme göre insan zeki bir hayvan iken dine göre şahsiyete sahip bir canlıdır. Gerçekte insan sadece biyolojiye irca edilemeyecek kadar kompleks, hatta dünyanın maddî gidişatına ters bir varlıktır.⁴ Canlılık konusunun özellikle Descartes sonrası Batı düşüncesinde kimi filozoflarca metafizikten koparılan önemli bir kavram olduğu bilinmektedir.⁵ Bunda Batı düşüncesinde metafiziğe yöneltilen ciddi eleştirilerin de etkisi vardır. Sözü edilen anlayışın insanı fiziksel incelemelere indirgemesi ve hakikate sadece fizikî araştırmalarla ulaşılacağını iddia etmesi pek çok problemi de beraberinde getirmiştir. Bu noktada Aliya'nın akıl ve ilim bahsinde ortaya koyduğu bu kategorik ayırımın oluşumunda söz konusu yapının etkisinin olduğunu düşünebiliriz. Onun için şayet Aliya, Descartes sonrası nicelik ve nitelik üzerinden işlem yapan rasyonel akli kastediyor ise bu durum bir ölçüde anlaşılabilir.

İnsan hayatının maddeye ters istikamette olduğunu belirten düşünürümüz, modern çalışmalarla ilgili şu verileri tezini desteklemek ve Tanrı'nın varlığını ispatlamak amacıyla serdeder: Bugün biyoloji ve psikoloji, hayat ve ruh hakkında tatminkâr bir şey söylemez. Mesela İsviçreli fizikçi Charles Eugene Guye, bir protein molekülünün 4.6 milyar yıl içinde oluşmuş olmasını ihtimal dışı olarak görür. Aynı şekilde Manfred Eigen tek bir protein molekülünün tesadüfen oluşması için gezegenimizin suyunun bile yeterli gelmediğini delilleriyle ortaya koymuştur. Bir molekülün canlı organizmaya nispeti ancak binada bir tuğla kadar olabilir belki. Eğer ki, durum bu ise insan gözünün ihtişamını, maddenin kör tesadüfüyle izah etmek mümkün değildir.⁶ Nitekim ünlü biyolog Jean Rostand, "Biz, hayatın ne olduğunu bilmiyoruz." demekle yetinir. Aynı şekilde Fransız biyolog Andre Lwoff canlılığın, onu teşkil eden şeylerden daha fazla bir şey olduğunu dile getirir. İvan Pavlov ise insanın ruhî hayatını idare eden herhangi bir kanunun tespit edilemediğini söyler. Buradan hareketle Aliya, hayatın bir mucize özelliği taşıdığını ifade eder.⁷

⁴ İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 32-33.

⁵ Ş. Teoman Duralı, *Sorun Nedir?* (İstanbul: Dergah, 2006), 73-74.

⁶ İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 60-61.

⁷ İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 53-55.

Aynı şekilde tabiat incelemesi üzerinden arayışını sürdüren Aliya, bataklık sineği ve tabiattaki işleyişten örnekler verir. Dünyadaki bütün bilim adamları ve bilgi birikimi bir araya getirilse söz konusu sineği bile yapamayacağını ifade ile Aliya, tabiattaki çiçeklerin her birinin rengi, aroması, şekli itibarıyla bir mucizeyi andırdığını ama insanın buna alışmış olması sebebiyle etrafında olup biten mucizevî tabiat oluşumlarını derunî boyutuyla algılayamadığını ifade eder.⁸ Yine bir karahindiba çiçeğinde herhangi bir ‘tesadüfün asla yeri olmayıp aksine türünü devam ettirme adına her şeyi ile mükemmellik örneği sergilediğini, kendisinin canlı tabiatı gözlemleyişinin onu daima Allah’a yaklaştıran bir tecrübe olduğunu dile getirir. Benzer durumun yarım gram ağırlığında olup adrenal, cinsiyet bezleri, triodin işleyişini, süt üretimi ve dokulardaki su ayarını yapan hipofiz bezi için de geçerli olduğunu belirten düşünürümüz, “Bir şey kesin: Böyle karmaşık ve mükemmel bir alet, tesadüfle ortaya çıkmış olamaz.” ifadesiyle maddî işleyişin ötesinde bulunan ve aklın, bu işleyiş incelemesiyle kavranamayacak konumdaki bir gerçekliğe işaret eder.⁹ Hayvanlardaki içgüdüye karşılık insanda ahlakî özellikler, başka bir ifade ile insanın kendine yasak koyması hâli söz konusudur. Ahlak, hayvanî içgüdülerle kıyaslandığında bir tür ‘kuvvet kusuru’ olarak görülebilir. Bundan dolayıdır ki, hayvanlarda rekabet, insanlarda hümanizm vardır.¹⁰

Tabiatın işleyişinde doğum oranı, tesadüfe yer olmadığına önemli bir delil teşkil eder. Husûsen harp zamanlarında bu denge erkekler aleyhine bozulunca kısa sürede eril dişil dengesinin biyolojik olarak dengelendiği araştırmalarda sabittir. Harp zamanı fenomeni denilen bu husus, özellikle harp sonrası doğumların daha çok erkek çocuk şeklinde görülmesi hadisesidir. Aliya, dinin, tabiatın işleyişindeki bu hâli, yüksek bir akılla yani Tanrı ile izah ettiğini belirtir. Newton ve Darwin’den hareketle hesabî, mantıkî, tabii ve öngörülebilir olması itibarıyla dünya hayatı oluşa indirgenir. “İnsanın ruhuna bundan daha büyük bir hurafe empoze etmek mümkün değildir!” diyen Aliya, insan faktörünün tabii

⁸ İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 26 ve 56-57.

⁹ İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 69-70 ve 197.

¹⁰ İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 36-37.

işleyişle hiçbir zaman öngörülelemeyeceğini ve bu durumun tatmin edici şekilde açıklanamayacağını, doğum oranı dengesinde olduğu gibi söz konusu hallerin tesadüfe indirgenemeyeceğini belirtir.¹¹

Antropolojik araştırmalar göstermiştir ki, bütün canlılarda evrensel bir korku hissi vardır. Tüm eski sanat tasvirleri buna işaret eder. İlkel insanları en çok meşgul etmiş meselelerden biri, lanetli şeylerin var olduğu düşüncesidir. Konuyla ilgili tabu kavramı, hoş görülme-yen şey demektir ve ahlakî karakterlidir. Bu durum, insanın, tabiatın bir çocuğu olarak hareket etmeyip bu âlemde yabancı imiş gibi davrandığını gösterir. Ondaki temel his, bütün canlıların hissettiği, biyolojik olmayan ve fakat manevî, kozmik, ezeli ve sırlarla dolu bir gizem hâlidir. Onun için birbirine zıt anlamlı; sefil ile yüce, lanetli ile mukaddes, temiz ve kirli şeyler, yasak ve ahlak gibi kavramlar manevî kökenli birer gizem olarak durur. Şayet insan bu dünyaya özgü varlık ise bu kavramlar da olmamalıdır. Çünkü bunlar ‘kurtuluş’ fikri ile ilgilidir ve insanın başka bir kökenine dairdir. Buna göre Aliya’nın bakışıyla ahlakî kökenli bu kavramların akılla izahı pek mümkün görünmemektedir.¹²

Oyun unsuru insanın başka bir âlemle irtibatına işaret eden önemli bir antropolojik konudur. Gerçekte oyun, hayvanlarda da vardır ancak onların oyunu bir fonksiyon ve fayda içindir. İnsanınki ise daima manevî kökenlidir. Aliya bu konuda ‘potlaç’ oyunu örneğini verir. Kızılderili oyunu olan potlaç aynı zamanda Roma Germen ve Doğu kökenli dinlerde de mevcuttur. Oyunun amacı mümkün olduğunca daha fazla fedakârlık ve feragatte bulunmayı içerir. Hangi kabile diğerine ne ölçüde cömertçe tavır sergilerse bu sefer diğeri aynı ölçüde veya daha fazla biçimde cömertlik yapmalıdır. Aksi hâlde onurunu, armasını kaybedebilir. Amaçlanan şey, insanın dünyevî herhangi bir maddiyât olmadan da varlığını devam ettirebileceğini kanıtlamaya dönüktür. Bu durumun herhangi bir hayvan türünde görülmediğini ve bunun kesinlikle dinî-ahlakî bir tasavvurla ilgili olduğunu belirten Aliya, bu tavrı, insanın maddeye karşı ilgisizliği ve manevî olana yönelişi olarak okur.¹³ Benzer şekilde dinin menşei bağlamında ilk insanların birçok mitle-

¹¹ İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 51-60.

¹² İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 42-43.

¹³ İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 48.

ri, hurafeleri, oyunları, efsaneleri vardır. Ziraatçiliğin ilk dönemlerinde insanın ayak bastığı her yerde insanın kurban edilmesi ayini vardır. Düşünürümüz açısından kurban, din ve ahlakın temel kavramlarından- dır. Bu ayinler kesinlikle öteki dünyaya aittir ve hemen bütün dinlerde vardır. İster hakiki ister hayali olsun insan daima başka bir dünya talep etmiştir.¹⁴

Bu verilerden hareketle Aliya, köken itibarıyla fizik ötesi âleme özgü gördüğü insanın mekanikliğe irca edilemeyeceğini, zira mekanizmin sadece fizik âleme özgü olduğunu, fizikte tabiatın işleyişiyle ilgili olarak zaman, mekân, hız, ışık, karanlık, sıcak, soğuk gibi unsurlara mukabil insan ruhunda günah, sevap, merhamet, güven, adalet, teslimiyet, korku, kaygı gibi hallerin yer ettiğini ve bu hâliyle insanın, kesin olarak maddiyâttan üstün olduğunu, buna göre fizikî şeyler entropiye konu olurken insan için ancak Allah ve ahiretin olması gerektiği düşüncesine yer verir. Zira bu dünyada sadece insan hayatının hakiki bir anlamı vardır. Buna göre Aliya, Allah olmaksızın insan hayatına anlam vermenin mümkün olmadığını çıkarır. Zira dram olmaksızın insan hayatı mekanikleşir. Dram ise, düşünürümüze göre Allah'ın yeryüzündeki en kuvvetli görünür izidir.¹⁵

Yukarıdaki verilerden anlaşılacağı üzere Aliya'nın ilim ve sanat arasındaki ayırımı bazı soruları beraberinde getirir. Şöyle ki, Aliya, aklın tabiatından hareketle elde ettiği bilgiyi, varlığın nihaî hakikatini anlamada yetersiz bulur. Bundan dolayı ilmin karşısına sanatı ve inancı koymak ister. Hâlbuki İslam düşüncesinin temel kaynakları Kur'an ve hadislerle bakılınca akıl ile elde edilen ilim etkinliği ısrarla vurgulanmış, aklın sadece maddî âlem ile ilgili olduğuna dair doğrudan bir söz söylenmemiştir. İnsan, akıllı canlı olması itibarıyla muhatap ve mükellef tutulmuş, pek çok ayette aklın kullanılması istenmiştir. Şayet akıl, varlığın gerçekliğini kavrama ve ona anlam yüklemede yetersiz ise bu durumda İslam düşüncesinde Meşşâilik, Mutezile, Hanefilik gibi akli merkeze alan mezhep ve meşrepleri açıklamak zorlaşır. Diğer taraftan şayet Aliya'nın kastettiği akıl, pozitivist ve materyalist akımların kabul ettiği

¹⁴ İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 39-40.

¹⁵ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, 49.

manada bir akıl ve onun ürettiği ilim ise kendisinin bunu sarahaten belirtmesi gerekirdi.

2. YOL AYRIMI

Aliya bütüncül olarak varlığı kavrama konusunda ilim ve sezginin farklılığına işaret ederek âdeta bir yol ayrımına gider. İnsanın bizatihi kendisinden yola çıkarak onun dualitesi üzerinde durur. Şayet insan, maddesi ve ruhu ile birlikte bir varlık ise onun her iki hâlini konu edinecek bilgidен bahsetmek gerekir. Buna göre insanın aklî yapısı, fizikî âlemi inceleyerek insana maddî âlem ile ilgili veriler sunar. İnsan bu yönüyle fizikî çevre, toplumsal yapı ve uygarlığı kendine konu edinir. Ancak insanın bir de manevî yönü vardır ki, sanat, felsefe, din onun bu yönüyle ilgilidir. Buna göre insan, maddî yapısıyla biyolojik bir hayvan iken manevî yönü ile insandır.

İnsanın biyolojik yönü, onu maddî âlemin mekanik işleyişine tâbi kılarken manevî yönü felsefe ve din açısından onu sürekli bilinmeze, sırlara ve gizemli sorulara çeker. Bu durum Aliya'ya göre insan şuurunun uyanması hâlidir. Hayret ve hayranlığın eşlik ettiği söz konusu yürüyüşte bilgelğin şartı, şuur hâlinin kişiyi sürekli bilinmeze çekmesidir. Demek ki, hayat maddî boyutuyla fenomen iken manevî yönüyle bir mucizedir ve gizemini daima korur. Fenomen olarak hayat, maddî boyutu itibarıyla insanı diğer canlılarla aynı tavır almaya götürürken manevî ya da mucizevî yönüyle onu fenomenal yapının zıddına sevk eder. Bundan dolayıdır ki, din, insana, hayvanların yaptıklarının zıddını önerir. Hayvan; yer, içer; din orucu önerir. Hayvan sürü olarak yaşar. Din, inzivayı, şahsiyeti ön plana alır. Hayvan, bedeni ile yaşar, din ise insana ruhu ile yaşamasını salık verir.¹⁶

Yukarıda serdedilen düşünceden hareketle, Aliya'nın, insanın maddî boyutuyla sosyal bir canlı oluşuna yeterli vurguyu yapmadığı söylenebilir. İslam düşünürlerinden Fârâbî ve İbn Haldûn başta olmak üzere birçok düşünür, insanı, tabiatı itibarıyla sosyal-toplumsal bir canlı (*medeniyyün-bi't-tab'*) olarak görmüşler ve bu doğrultuda düşünce sistemi inşa etmişlerdir. Kaldı ki, İslam düşüncesinin ana kaynağı Kur'an,

¹⁶ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, 62-65.

dünya ve ahiret hayatında insanı sosyal varlık olarak resmeder. Kimi tasavvuf ehlinin ve filozof İbn Bâcce'nin yalnızlık (*inziva*) üzerine tezleri olsa bile bu tezlerin eleştirildiğini ve bütüncül bir yapıya uygulanamayacağını biliyoruz.

Aliya bir insan ürünü olan sanatın dikkate değer tarafının, insan hürriyeti ve şahsiyeti ile ilgili olmasına dikkat çeker. Sanattaki derinlik, kendini hayatın ezdiği kişilerde bulmasıdır. Sanat bu noktada insan ruhunu keşfetme, onu açığa çıkarma ve maddenin üstüne taşıma fonksiyonu icra eder. Din ise insanın manevî yönüne hitap eder ve onu sürekli mukaddes dağa tırmanmaya davet eder. Onun için insanın hür bir varlık olarak ortaya çıkışı ve manevî yönü metafizik âlemde başlar, dehşet verici mahkeme ile son bulur. Maddî yönü ise belli ölçüde doğa yasaları ile yol alır ve entropi ile sona erer. Bu noktada Aliya, din, sanat, felsefe, hürriyet, ahlak gibi drama konu olup da kültürü var eden her şeyin daima insanın manevî yönü ile ilgili oluşuna dikkat çeker. İlerleme ve evrime konu olan uygarlık, insanın maddî yönünü temsil eder. Uygarlık, teknik gelişmenin bir ürünü olup haddizatında ne iyi ne kötüdür. Şu kadar var ki insanın maddî boyutu geliştiği oranda manevî boyutunda iyileşme olmazsa bu durum 'insan'ın aleyhine sonuçlanır ki tarih bunun böyle olduğuna işaret eder. Çünkü kültür insanî, şahsîdir. Uygarlık ise toplumun ürünüdür. Kültür, arzuları yok edin derken uygarlık yeni arzular yaratır der. Roma ne kadar uygar ise Kızılderililer o ölçüde kültürlüdür. Bu dualitede eğitim, mimari ve yaşam felsefesi birbirine zıt istikamette ilerler.¹⁷

Aliya'nın burada dile getirdiği tez, eğer ki, pozitivist ve materyalist aklın ürettiği dünya görüşünün eleştirisi ise buna hak verilebilir. Ancak eğer ki, ilahî dinlerin, ana çizgisi itibarıyla İslam düşüncesinin ortaya koyduğu yapı üzerinden bir okuma biçimi ise buna pekâlâ itiraz edilir. Zira kültür ve uygarlıkla ilgili farklı düşünceler özellikle son yüzyıl boyunca farklı açılardan tartışmalara konu olmuş bir durumdur. Son dönem Türk düşünürlerinden Ziya Gökalp açısından kültür yerel ve yerli olması gerekirken uygarlık milletlerarası bir durumdur ve me-

¹⁷ İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 74-77.

deniyeti oluştur. Bir toplumun dūřünürleri, filozofları, kendi dūřünce tarihlerinden beslenip kendi kùltürlerini zenginleştirmeli ki, o toplum ilerleyebilsin. Buna göre kùltür yerel, medeniyet-uygarlık evrensel bir boyut kazanmış olur. Böylece insan, yerel boyutta kişilik ve kimlik kazanırken evrensel boyutta insanî temel etkilenimlere muhatap olur. Demek ki, uygarlık başlı başına insanî olana aykırıdır denilemez.¹⁸ Aliya dūřünceinde ise uygarlık, aklın-ilmin bir ürünü olup insanın maddî yönünü temsil eder ve kùltürün aleyhine bir seyir gösterir. Burada sözü edilen iki kavramı oldukça keskin hatlarla karşı karşıya getirmek ne ölçüde gerçeikle bağdaşır sorusu sorulabilir.

Bununla birlikte Aliya nazarında mezkûr dualite iki farklı kulvarda yol alır. Kùltür, insanın ruhunu ve şahsiyetini incelemeyi ve iyileştirmeyi; uygarlık ise toplum ve tabiatı konu edinir. Kùltür aydınlatırken uygarlık eğitir. Eğitim, insan kabiliyetini toplum adına daha faydalı kılmayı amaçlarken kùltür kişisel sorunları, özellikle de manevî halleri ortaya çıkarmayı amaç edinir. Tefekkür (meditasyon) bu açıdan şairlerin, filozofların, sanatçılarının, ermişlerin ortak tavrıdır ve bütün bunlar özü itibarıyla dindir.¹⁹ Aliya bu farklılıktan hareketle uygarlık ve ilerlemeyi esas alan sosyalist ve materyalist dünya görüşlerinin insana hürriyet getirmediğinin ve onu şahsiyet sahibi bir varlık olarak telakki etmediğinin altını çizer. Uygarlık açısından ilerlemeyi esas alan anlayıştaki eğitimin amacı, insanı tahripkâr bir rekabetin içine sokar, hazır ahlakî ve siyasî kalıplar sunarak tebaa yetiştirmeyi esas alır. Onun için uygarlık ne ölçüde ilerlerse orada insan şahsiyeti ve hürriyeti de tehlikeye girer. Bu gidişatın neticesi ise olsa olsa nihilizm ve absürd felsefesi olabilir.

Demek ki, uygarlık açısından konfor gerçeekte insan tabiatına uygun bir şey değildir. İnsanın manevî yönünün ihmaline karşılık maddî ilerlemenin olduğu her yerde suç ve bozulma halleri görülür. Uygarlık ilerledikçe dindarlık geriler. İnsan 'insan' olmaktan uzaklaşıp biyolojik canlı olarak yaşamaya yatkın hâle gelir. En nihayetinde aile dağılır ve ahlak çöker. Her şeyin maddeye indirgendiği felsefe, insanın kendisine dayanarak yol aldığı ümit duygusunu da yok eder. İşte bundan dolayı-

¹⁸ Hilmi Ülken, *Ziya Gökalp* (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2006), 55-60.

¹⁹ İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 77-79.

dır ki Aliya, ilmin insanı ruhen parçaladığını, anlamsız bir dünya ortaya çıkardığını ve hakikati vermediği neticesini çıkarır. Buradan hareketle maddî ilerlemeyle insanın iyileşeceğini söyleyen ilim şayet gerçeği vermiyorsa bu durumda dinin söylediği hakikat olacaktır yargısına varır.²⁰ Her şeyin ölçüsü olarak maddeyi alan ve bu doğrultuda veri sunan aklın, Aliya'ya göre hakikatin nihaî amacı ve bütünü hakkında bize doğru bilgiyi sunamayacağı açıktır. Zira böylesi bir ilim anlayışı insanı ve tabiatı bir fenomen olarak değerlendirip mekanisizm ve evrime müsait bir yapıyı bünyesinde barındırır. Buna mukabil din, hayatın gayesine dair bilgi sunar ve kendisinde evrime dair herhangi bir şey barındırmaz.²¹ Bu noktada hangi ilim ve hangi uygarlık insanı bu denli çıkmaza sokar sorusunu sorabiliriz. Aliya uygarlık, konfor ve insanın ahlaken bozulması arasında bir koşutluk ortaya koyuyor. Şayet Aliya'nın ortaya koyduğu biçimde eğer ki, uygarlık determinist biçimde bozulmayı içerirse bu durum bir ölçüde materyalist ve mekanisist dünya görüşleri için ifade edilebilir. Eğer ki, bu yaklaşım her türlü ilerleme, uygarlık adına söylenmişse bu durumda Yesrib'in Medine'ye dönüştürülmesini izah etmekte zorlanırsınız.

Aliya'nın mezkûr dikotomik ayırımı ahlakta da kendini gösterir. Zira Aliya'ya göre ahlak, rasyonel ve fonksiyonel bir şey değildir. Onda menfaate yer yoktur. Eğer ki, insanın özü idrak ve irade ise bu durumda bir şeyin ahlaka uygunluğu ancak doğru niyette kendini gösterebilir. Aynı şekilde ahlak için akıl dışı bir kategori olan hürriyet en temel şarttır. Nitekim kahramanca bir hareket esnasında herhangi bir kişi hayatı kaybetse de gerçekte kazanmış sayılır. Çünkü söz konusu hareketteki galibiyet, maddî dünyaya özgü değildir. Bu açıdan ahlak, daima başka bir dünyayı işaret eder. Aliya'ya göre özellikle Tanrı yoksa, ahlakî kabul edilen davranışlar manasızlığa düşebilir. Ahlakın bu yapısına karşılık akıl ve ilim, ahlakî konularda insana ne şekilde yaşaması gerektiğini söyleyemez ve bu konuda herhangi bir değer ortaya koyamaz. İlim sadece dünyevî hayatın kolaylıklarını gösterir, daima hesabî, mekanik işleyişi dikkate alarak her şeyi tabii sebep ve neticeler zincirine hapseder.

²⁰ İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 100-104.

²¹ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, 43 ve 219.

Madde âleminde fenomenler üzerinde titizce ayıklama yaptıktan sonra insanın elinde kalan şey ilim olur. Bu açıdan aklın, ilim adına inceleme yaparken elindeki malzeme sadece tabiatır. Din ulvî âlemin mahiyeti, ahlak ise manası hakkında söz söyler.²²

Ahlakta asıl amacın daima başka bir dünya talebi olduğunu belirten düşünürümüz onu aklı aşan, tabiatüstü ve gayr-i tabii bir durum olarak niteler. Sahici ahlak her zaman güçsüzün korunmasını ve bağışlamayı dile getirir. Özellikle materyalist, ateist ahlak açısından, “Eğer sadece bugün yaşıyorsam, yarın ölüp unutulmuş olacaksam ve imkân da varsa niçin kendi istediğim gibi ve mükellefiyetsiz yaşamayayım?” sorusu her daim kendini hissettirir. Onun için Aliya’nın bakış açısıyla ateizm üzerine herhangi bir ahlak inşa edilemez.²³ Hakiki ahlak, kişiye menfaati emretmez. Bu açıdan fayda ahlakı da neticede olsa olsa akıl temelli siyasi bir ahlak olabilir. Çünkü bir ahlakın sahici olabilmesi için hürriyet ve öteki dünya olmalıdır. Hakiki manada yaşamak, ölüme hazırlanmaktır. Onun için ahlakın en önemli unsuru ölüm ötesine inançta kendini gösterir.²⁴ Dile getirilen hususlar doğrultusunda Aliya, Tanrı olmadan hayatın ve insanın anlamı kalmayacağı, çünkü her şeyin fizikî bir mekanizme indirgenmiş olacağı düşüncesindedir. Çünkü Tanrı yoksa, sorumluluğu üstlenmiş insan da var olamaz. Sorumluluk yoksa suç da olamaz. Suç yoksa Tanrı da yoktur. Başka bir ifade ile Tanrı yoksa her şey mübah hâle gelir. Çünkü insanı ve hayatı anlamlı kılan şeyler dram, trajedi, komedi, mit, masal gibi unsurların hepsi saçma hâle gelir ve hayatın anlamı kalmayınca geriye maddî mekanizm ve kör tesadüften bahsedilebilir.²⁵

Aliya’nın yukarıda serdedilen düşüncesinden hareketle şunları dile getirebiliriz: Kendisi, aklın ahlakî değer inşa edemeyeceğini, bunun insanın manevî yönü ile ilgili olduğunu belirtir. Tanrı ve ahiret inancı ya da dinî inanç yoksa hayatın manasının tehlikeye gireceği tezi bir teist için normal kabul edilebilir. Ancak bir deist ve hele bir ateist için

²² İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 139 ve 151. Ayrıca bk. *Tarihe Tanıklığım*, 31, 552-553. Ayrıca bk. *İslam Deklarasyonu ve İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, çev. Rahman Ademi (İstanbul: Fide Yayınları, 2007), 53.

²³ İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 173.

²⁴ İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 155-156 ve 161-165.

²⁵ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, 194.

aynı durumdan bahsetmek biraz zordur. Pratik aklın tenkidi konusunda Kant'ın ortaya koyduğu düşünceyi ve akıl temelli bir ahlak inşa eden Ebû Bekir Zekeriya er-Râzî gibi filozofları biliyoruz.

3. DRAM: DİN VE İNSAN

Aliya dram ve insan konusunda üç semavi dinin kurucularını, insanî olan her şeyin oluştuğu üç meylin tecessümü olarak görür. Buna göre Yahudilik dünyevî olanı ve siyaset açısından solu temsil eder. Musevilerin kutsal kitaplarında ölümsüzlük tam olarak kabul edilmiş değildir. Bu açıdan 'dünyadaki cennet' fikri özü itibarıyla Yahudi kaynaklıdır. Yahudilerin tarihi, iktisadi gelişmenin tarihidir ve onlar daima uygarlığın taşıyıcı unsurları olmuştur. Atom fiziği, siyasi ekonomi, sosyalist fikirlerde büyük isimlerin istisnasız Yahudi oluşu tesadüfî değildir. Bunun sebebi ise, onların Tanrı krallığını bu dünyaya hasretmesinde saklıdır.²⁶ Yahudiliğin aksine Hristiyanlık, insan şuurunun kendine yönelişini temsil eder. Nitekim İsa, "Benim devletim bu dünyada değildir." der. Buradan hareketle Yahudilik ne ölçüde sosyalist fikirlere ve ihtilallere kaynaklık teşkil etmiş ve güç kullanarak toplumu düzenlemeye kalkışmış ise Hristiyanlık da aynı ölçüde aşırı denilebilecek boyutta dinî düzenlemeler getirmiştir. Gerçekte saf din, dağın doruğunda bir sığınaktır ve insandan sürekli o dağa tırmanmasını ister. Ayrıca o, kişiye kendi iç dünyasında ve kendi benliği karşısında nasıl yaşayacağını bilgisini sunar.²⁷ Bu bakış açısından yola çıkılırsa görülür ki, Hz. Muhammed hem Hira'ya çekilmiş hem de putperest Mekke'ye gidip üzerine düşeni yapmıştır. O, Musa ile İsa'nın sentezi konumundadır.²⁸ İncil özellikle öteki dünyaya işaret ederken Kur'an sadece öte dünyayı değil bu dünyayı da önemser. Onun için İslam'da, Hristiyanlığın sevgi anlayışına

²⁶ İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 215-217. Ayrıca bk. *Özgürlüğe Kaçışım*, 190.

²⁷ İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 218-220.

²⁸ Fatih Toktaş, "Yenilikçi Müslüman Düşünür Olarak Aliya İzzetbegoviç", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44 (2016): 16-17. Ayrıca bk. H. Haluk Erdem, "Aliya İzzetbegoviç düşüncesinde Ahlak Problemine Giriş", *Kutadgubilig - Felsefe Bilim Araştırmaları*- 36 (Aralık 2017): 32. Hilmo Neimarlija, "Üçüncü Yol Tezi", *Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu* (İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yay. 2010), 151-152.

karşılık adalet anlayışı ön plana alınmıştır. Benzer durum İslam'ın, ilham yanında zihni de önemsemesi, ilmî çalışmaların dine eşlik etmesi gerçeğinde de karşımıza çıkar. Bunlardan sadece birinin olması hâlinde kişi ve toplumun yozlaşması ya da ateizme sürüklenmesi işten bile değildir. Onun için Aliya düşüncesinde İslam, kendisinin 'üçüncü yol' olarak ifade ettiği bir durumu temsil eder.²⁹

Aliya hapiste iken kimi anlarda ölümü bir kurtuluş ümidi olarak gördüğünü ve bunu kendinde bir sır olarak sakladığını ifade eder. Ona göre ölüm, hayat resmine koyu gölgeler veren, dramı içeren ve tek gerçek fikir olan şeydir. İnsan bu hayatta bütün fizikî yasalara kayıtsız kalabilir. Ancak ölüm ötesinde hesap verme fikri hakiki manada heyecan verici olan bir konudur.³⁰ Bu manada Aliya, Marks'ın felsefesini iyimser ama sığ, Heidegger'inkini ise kötümser ama derin olarak niteler. Eğer ki, herhangi bir felsefe sadece hayattan bahsedip ölümden söz etmezse gerçekte o, tam bir felsefe olamaz. "Gerçek felsefe, ölüm vakıasını hesaba katan felsefedir."³¹ Buna göre acı, dram, şer, ölüm ötesi, insan hayatına anlam veren ve onu fizik kurallarının mekanikliğinden ve donukluğundan kurtaran en önemli unsurlardır. Darwin'in insanı egoisttir ve sadece fizikten anlar. Hâlbuki ilk insanın hikâyesi metafiziktir ve yine öyle kalır. Çünkü hakiki insan metafizik insandır.³²

4. İNANÇ VE SANAT

Sanatı, dünyaya bir başkaldırı olarak gören Aliya, onu insanın metafizik âlemdeki vatan hasretini hatırlatıcı bir unsur olarak niteler. İnsan; madde, hayat ve şahsiyet üçgeninden teşekkül eder. Buna göre ilim maddeden, din hayattan, sanat ise şahsiyetten söz eden üç önemli unsurdur. İlim sadece tabiattan, nicelikten, mevcuttan, zahirden, mekanizmden söz eder. Bu açıdan tekrarlanabilir hususlar üzerinden işlem yürütür. Sanat ise insanın Tanrı ile temasının meyvesi olması itibarıyla

²⁹ İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 224, 245-246. Ayrıca bk. *İslam Deklarasyonu ve İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, trc. Rahman Ademi, (İstanbul: Fide Yayınları, 2007), 60 ve 114. Mahsum Aytepe, "Aliya Düşüncesinde Üçüncü Yolun İmkânı Olarak İslam", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 43 (Nisan 2016): 4-5.

³⁰ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, 9, 19 ve 201-202.

³¹ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, 4.

³² İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, 14, 20 ve 207.

her açıdan orijinaldir. Onun amacı yaratma ve sezgi vasıtasıyla maddî yapının üzerine tırmanmadır. Sanat hakikate uygun olandan söz eder. Sembolik dil kullanan sanat, gerçekte dinin çocuğudur. Çünkü hemen birçok dans, şiirde, resimde, heykelde kutsal ve akıl üstü olana işaret vardır. Bu açıdan ateizm, sanatı hiçbir zaman tam anlamayacağı gibi din de ilmi tam olarak kavramayacaktır. Çünkü bu ikisinin, üzerine kurulu olduğu temel ilkeler bunu gerektirir.³³

Din, şiir ve felsefe, insana özgü bir etkinlik olan sanata kaynaklık teşkil eder. Sanat bağlamında insanın hayvandan ayrıldığı nokta, onun resim yapması ve kendine yasak koyması ile kültürü yaratmış olmasıdır. Din, sanat ve ahlakın nihaî özü, saf insanıyete ulaşmaktır. Sanat eseri, onu yaratanın iç dünyasından sadece bir iz taşır. Onun için din, ilim ile tam olarak anlatılamaz. Çünkü botanikçinin gördüğü ihlamur ağacı ile şairin gördüğü ihlamur ağacı aynı değildir. Dini betimleyen yöntemler dram, tiyatro, roman, şiir vb. sanat eserleri olabilir. Çünkü sanatın konusu daima insanın iç dünyasıdır. Onun için sanat daima bir sır, bir iç mesele olarak kalır. Sanat, ‘insan’ı ararken gerçekte Allah’ı aramış olur. Bu açıdan dinî gerçeklik yoksa sanat da yoktur denilebilir.³⁴

Aliya insanın olduğu her yerde din ve sanatın olduğuna değinir. İlim ise bu fenomenlere nispetle geç dönemde ortaya çıkmış ve insanın sadece zahirini konu edinmiştir. Çünkü iptidai insanın olduğu her yerde kült, sır, yasak ve inanç vardır ki, bunlar aklî olarak tam vuzuha kavuşamaz. Aliya, hayvanlarda herhangi bir mukaddes ve yasak kavramlarının olmadığını, yine onların insanın anladığı manada bir estetik kaygı da taşımadığını ifade ile şiirin ve dinin insana özgü olduğunu ve bunun temelini başka bir dünya olduğunu belirtir.³⁵ Din ve sanat örneğinde olduğu gibi kültür ve aile kavramları da başka bir dünyayı işaret eder. Zira uygarlık, insanın ihtiyaçlarının karşılanmasını konu edinirken kültür, tarih dışı bir özellik arz eder. Sanat nasıl ki, hep yeni

³³ İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 108-119.

³⁴ İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 128, 137. Ayrıca bk. *Tarihe Tamkılığım*, 31. Ayrıca bk. Faruk Karaarslan, “Aliya İzzetbegoviç’te Sanat, Dram ve Ütopya”, *Özgürlük Mücadelecisi ve İslam Düşünürü Aliya İzzetbegoviç* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2014), 117-122.

³⁵ İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 43-46.

baştan bir yaratım ise kültür de insanın niçin yaşadığı sorusuna cevap teşkil eder. Ahlak esasları nasıl ki, ebediyete işaret eden bir yapı arz ediyor ise kültürün taşıyıcısı insan da değişmezdir. Sanat sürekli bir arayışın dramı iken uygarlık ve toplumsallıkla ilgili hemen her veri neticede fizik ve zoolojinin uzantısı olmaktan kendini kurtaramaz. Onun için dinin manası, insanın dış dünyasından ziyade iç dünyasını düzene sokmak, ona şahsiyet kazandırmak, fedakârlık ahlakı ile onu donatmaktır. Bilim, teknik, toplumsal gelişmişlik ve uygarlık ise doğal olarak aklî-ilmîdir.³⁶ Benzer durum aile için de geçerlidir. Ailede sempati ve hissiyat ön planda iken toplumsal yapıda zekâ ve menfaat kendini gösterir. Uygarlıktaki çalışma hayatı ve genel gidişat, dinî dünyaya ait unsurları ya küçümser ya da onu ortadan kaldırmaya çalışır. Onun için anne ve aile dinî dünyaya ait iken bakım evleri ve kreşler uygar dünyaya aittir ve bunlar birbirine zıttır. Birinde sevgi, sempati esas iken diğerinde toplum kuralları kendini gösterir.³⁷

Sanata dair Aliya'nın kategorik ayırımları, yukarıda akıl ve kalp, uygarlık ve kültür ayırımının bir devamı niteliğindedir. İslam filozoflarının ortaya koyduğu düşünce mirasına bakılınca aklın ürettiği ilmin sadece fenomenal alanı değil metafizik alanı da konu edindiği görülür. Fârâbî'nin *el-Medînetü'l-Fâzıla*'sının ilk konusu Tanrı (es-Sebebü'l-Evvel) ile ilgilidir ve eser varlık hiyerarşisinde metafizikten fiziğe uzanan bir çizgide inşa edilmiştir. İbn Rüşd'de Tanrı-âlem ilişkisinin açıklanması bahsinde sürekli yaratma teorisi, filozofun aklî bilgiden hareketle metafizik yaptığını gösterir.³⁸ Bu açıdan, yukarıda işaret edildiği üzere, fizik ve metafizik arasında aklı devre dışı bırakmak, aklın verilerini sadece rasyonaliteye indirgemek ne ölçüde doğrudur sorusu kendini gösterir.

³⁶ İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 183, 187, 192 ve 200-201. Ayrıca bk. *İslam Deklarasyonu*, 70.

³⁷ İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 203, 211.

³⁸ Bkz. Fârâbî, *Kitâbu Arâi ehli'l-medîneti'l-fâzıla* (Beirut: Dâru'l-Meşrik Yayınları, 1986), nşr. Albert Nasri Nadir, 37-38 ve 55-58; İbn Rüşd, *Faslu'l-makâl fi mâ beyne'l-hikmeti ve's-şerîati mine'l-ittisâl* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1992), 83-86.

SONUÇ

Çağdaş İslam düşünürlerinden olan Aliya, zorlu bir coğrafyanın ve zor zamanın insanı olarak yaşamış, başta kendi iç dünyasında olup biten soru(n)lar üzere İslam dünyası ve Müslümanların meseleleri ile fikir ve eylem planında yakından ilgilenmiştir. Ortaya koyduğu düşünce mirası çok yönlü olacak şekilde incelenmeyi hak eder niteliktedir. Bu cümleden olarak âlem içinde insanın mahiyeti ve konumu, Tanrı insan ilişkisi, özgürlük ve ahlak, akıl ve inanç ilişkisi gibi önemli konularda tahliller yapmış ve tezler ileri sürmüştür. Özellikle Tanrı'nın varlığı ve insanın kaderine dair görüşlerinde, tarihsel kalamî-felsefî birikimden ve modern verilerden istifade ettiği söylenebilir. Ancak burada dikkat çekici nokta, kendisinin bunları felsefî bir bakış açısıyla incelemiş ve konuyla ilgili tezler ileri sürmüş olmasıdır.

Aliya, maddî ve manevî yapısı itibarıyla insanı dualist bir bakışla incelemiştir. Düşünürümüze göre akıl, fizik âlemi inceler ve çeşitli tahlillerle ilmî neticelere ulaşır. Bunu yaparken tabiatın yasalarını aşamaz. Onun için insanın maddî yönü ve ilmî birikimi mekanizm, evrim, ilerleme, uygarlık çizgisinde yol alır. Buna mukabil insanın din, ahlak, sanat ve bunlarla ilişkili yönü ise akli ve ilmî neticeleri aşar niteliktedir. Şahsiyet, yaratıcılık, orijinalite, dram, kültür ve hep başka bir âleme işaret eden çabalar insanın bu yönüyle ilgilidir. Düşünürümüze göre uygarlığı esas alan materyalist ve sosyalist yapıların, insanı tam olarak tanımasından bahsedilemez. Sözü edilen düşünce biçimleri üzerinde sahici bir insan, ahlak ve sanat anlayışı da inşa edilemez.

Çalışmamızın ilgili bölümlerinde işaret edildiği üzere Aliya'nın akıl ve kalp ayırımı ile bunların muhtelif açılımları arasında kurduğu ilişki biçimi bazı sorgulamaları beraberinde getirir. Zira İslam düşüncesinde akli merkeze alarak kurulmuş olan düşünce ekolleri ve bu doğrultuda kaleme alınmış eserleri göz önünde bulundurursak, aklın ürünü olan ilmi sadece fenomenal dünyaya hasretmek pek olası görünmez. Kalbe hasredilen sanatta bile akıl ne ölçüde devre dışı bırakılabilir sorusu her daim kendini hissettirir. Kaldı ki, bunların hepsinin de neticede insanın, varlığı arama ve anlama çabası olduğunu ifade edebiliriz. Aynı şekilde ana hatları itibarıyla İslam düşüncesinde insan, toplumsal-sosyal bir canlı olarak kabul edilmiş ve o doğrultuda değerlendirilmiştir. Şayet

fenomenal dünyaya hasredilen akıl ve ilim algısı ile onun ürettiği uygarlığın insanı çıkmaza sürüklediği ifade ediliyorsa bunu genele teşmil etmek ne kadar tutarlı olabilir?

Bununla birlikte insan her daim arayan, soruşturan ve eldeki verileri tahlil eden bir özelliğe sahiptir. Aliya, içinde yaşadığı ortamın da etkisiyle, daha genç yaşlarında iken varlığa, insanın mahiyetine, ölüm ötesine ve bu dünyada insanın yapıp etmelerine dair ciddi okumalar yapmış, arayış içine girmiş, inancındaki kısmî tereddütlerine cevap aramış, belli bir yol ayırımına girmiştir. Üzerinde yürüdüğü zeminin taşlarını, insanın mahiyeti, varlık âlemi ile insanın ilgisi, sanatın doğası üzerine antropolojik ve teolojik verileri de dikkate alarak ortaya koyduğu felsefi tezlerle döşemiştir. Kendisinin ulaştığı netice, insan her ne kadar maddî planda bu dünyaya özgü varlık ise de manevî yönü itibarıyla kesinlikle başka bir âlemin varlığı olduğu gerçeği üzerine kuruludur. Aliya, yukarıda dile getirilen düşüncesinin merkezine, bu dünya ve öteki dünyayı var eden Allah'ı yerleştirmiş ve bunu “üçüncü yol” dediği İslam'ın varlık düşüncesi ile irtibatlandırmıştır.

KAYNAKÇA

Akın, Mahmut H.- Karaarslan, Faruk. *Özgürlük Mücadelecisi ve İslam Düşünürü Aliya İzzetbegoviç*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2014.

Aytepe, Mahsum. “Aliya Düşüncesinde Üçüncü Yolun İmkânı Olarak İslam”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 43, cilt 9, (Nisan 2016). 2360-2367.

Duralı, Ş. Teoman. *Sorun Nedir ?*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2006.

Erdem, H. Haluk. “Aliya İzzetbegoviç Düşüncesinde Ahlak Problemine Giriş”. *Kutadgubilig – Felsefe Bilim Araştırmaları-*, 36 (Aralık 2017): 27-34.

Fârâbî, *Kitâbu Arâi ehli'l-medîneti'l-fâzıla* nşr. Albert Nasri Nadir. Beyrut: Dâru'l-Meşrik Yayınları, 1986.

Görgün, Tahsin. “Bir Düşünür”. *Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu*, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, (2010): 59-60.

İbn Rüşd, *Faslu'l-makâl fi mâ beyne'l-hikmeti ve's-şerîati mine'l-ittisâl*. Trc. Bekir Karlığa. İstanbul: İşaret Yayınları, 1992.

İzzetbegoviç, Aliya. *Doğu ve Batı Arasında İslam*. Trc. Salih Şaban. İstanbul: Nehir Yayınları, 1993.

İzzetbegoviç, Aliya. *Özgürlüğe Kaçışım -Zindandan Notlar-*. Trc. Hasan Tuncay Başoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2005.

İzzetbegoviç, Aliya. *İslam Deklarasyonu ve İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*. Trc. Rahman Ademi. İstanbul: Fide Yayınları, 2007.

İzzetbegoviç, Aliya. *Köle Olmayacağız*. İstanbul: Fide Yayınları, 2007.

İzzetbegoviç, Aliya. *Konuşmalar*. Trc. Fatmanur Altun- Rıfat Ahmetoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2003a.

İzzetbegoviç, Aliya. *Tarihe Tamkılığım*. Trc. Alev Erkilet- Ahmet Demirhan- Hanife Öz. İstanbul: Klasik Yayınları, 2003b. II. Bsm.

Karaarslan, Faruk. "Aliya İzzetbegoviç'te Sanat, Dram ve Ütopya". *Özgürlük Mücadelecisi ve İslam Düşünürü Aliya İzzetbegoviç*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2014.

Neimarlija, Hilmo. "Üçüncü Yol Tezi". *Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu*. İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, 2010.

Toktaş, Fatih. "Yenilikçi Müslüman Düşünür Olarak Aliya İzzetbegoviç". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44 (2016): 7-45.

Ülken, Hilmi Ziya. *Ziya Gökalp*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2016.